

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԻ ԿԻՄԵՐԱԿԱՆ ԵՎ ՍՎՅՈՒԹԱԿԱՆ ԴԱՄԲԱՐԱՆՆԵՐԻ ԲԱՇԽՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Գարեգին Թումանյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
ՀՀ, Երևան, Չարենցի 15
Էլ. հասցե՝ gstumanyan@gmail.com
Հոդվածը ներկայացվել է 16.01.2020, գրախոսվել է 27.05.2020, ընդունվել է
տպագրության 01.03.2021

Ներածություն

Թաղման ծեսը յուրաքանչյուր մշակույթի կարևոր բաղադրիչներից է: Որևէ թաղման մշակութային պատկանելությունը պարզելու և այն թվագրելու համար նախ հարկ է անդրադառնալ հուղարկավորության ծեսին: Ուստի այսօր էլ արդիական է ավելի քան յոթանասուն տարի առաջ արտահայտված այն գաղափարը, որ սկյութական հիմնախնդրի պարզաբանման գործում անհրաժեշտ է կարևոր դեր վերապահել թաղման ծեսին¹: Որպես այս տեսակետի կողմնակից՝ մենք ձեռնամուխ ենք եղել կիմերա-սկյութական հատկանիշներով թաղումների ձևի², դամբարանների կառուցվածքի, ննջեցյալների թաղման ծիսակարգի, տարբեր կենդանիների զոհաբերությունների, ուղեկցող գույքի համակողմանի հետազոտությանը:

Մեր կարծիքով, վերջին տասնամյակների հնագիտական հետազոտությունների շնորհիվ, ստեղծվել են լուրջ նախադրյալներ, որ Հայկական լեռնաշխարհի հուշարձանների համակարգում առանձնացվեն մի շարք դամբանային համալիրներ, որոնց, ամենայն հավանականությամբ, կարելի է անվանել կիմերական կամ սկյութական: Առայժմ ընտրել ենք 67 դամբանադաշտերի 156 դամբարաններ, որոնցից յուրաքանչյուրում առկա են

¹ Артамонов 1947, 81.

² «Թաղման ձև» ասելով՝ մենք նկատի ունենք հանգուցյալի հարաբերվածությունը այն դամբանային համալիրին, որտեղ ամփոփված է նրա դիակը: Եթե հուղարկավորման համալիրը չի կառուցվել հատկապես տվյալ ննջեցյալի կամ նրա ընտանիքի անդամների համար, ապա նման թաղումն ընդունված է անվանել ներթող կամ իջեցուկ:

կիմերա-սկյութական մշակութային ընդհանրությանը³ բնորոշ հատկանիշներ կամ իրեր: Ինչպես ասվեց, գիտական քննության ընթացքում, բացի ուղեկցող գույքից, հաշվի են առնվել նաև դամբանային համալիրների կառուցվածքային տարրերի, հուղարկավորման ծիսակարգի և զոհաբերությունների վերաբերյալ տվյալները, որոնք խնդրին առնչվող նախորդ ուսումնասիրություններում գրեթե անտեսվել են: Այս կապակցությամբ հարկ է հիշել, որ երբ խոսքը սկյութական մշակույթի տարածաշրջանային հատվածաբաժանումների կամ ժամանակագրական փուլաբաժանումների վերաբերյալ է, ապա միայն «սկյութական երրորդության» քննարկմամբ սահմանափակվելը դառնում է անարդյունավետ⁴: Ավելի՛ն, «սկյութական երրորդություն» հասկացությունից դուրս են մնում, ասենք, մարդակերպ քարե արձանները, որոնք, բնականաբար, ո՛չ «կենդանական ոճի» նմուշներ են, ո՛չ էլ զենք կամ ծիսասարք: Մինչդեռ ցանկացած փակ համալիրի համար դրանք «անձնագրի» դեր կարող են ունենալ⁵: Կիմերական և սկյութական դամբանային համալիրների նույնացման գործում առաջնային են համարվում դամբանախցի պատ(եր)ի կոր լինելը⁶, որոշակի տիպի մարդակերպ մահարձանի կամ հուշակոթողի առկայությունը դամբանաթմբի վրա կամ դամբանախցում, հիմնական թաղման կմախքի մեջքի կամ կողքի վրա ձգված դիրքը՝ հաճախ գլխով դեպի արևմուտք⁷, մարդու զոհաբերության առկայությունը, այսինքն՝ բազմամարդ այնպիսի թաղումները, որոնցում կմախքներից մեկը կամ մի քանիսն առանձնանում են մյուսներից իրենց դիրքով, հանգչելատեղով կամ այլ հատկանիշներով, ինչպես նաև *եղբայրական/ընդհանուր* դամբանաստեղծությունները: Ինչ վերաբերում է իջեցուկ թաղումներին, ապա իրենց ննջեցյալներին թաղելու նման ձևի ընտրության տրամաբանական բացատրություններից մեկը, ըստ երևույթին, հուղարկավորողների մշտական բնակավայրի բացակայությունն է⁸: Մեր ուսում-

³ Այս եզրույթը գիտական շրջանառության մեջ է դրել տողերիս հեղինակը. տե՛ս Թումանյան 2018:

⁴ Sher 1988, 48.

⁵ Ильинская 1983, 56, Раевский 1985, 78, 140-142, Алексеев 2003, 44, Tsetskhladze 2011, 133.

⁶ Դժվար չէ նկատել, որ առաջին հերթին հիշյալ պայմանը բավարարում են կատակոմբները և կրկնաստառ դամբանախցերը:

⁷ Граков 1971, 64, Артамонов 1974, 102, Тереножкин 1976, 49, 98, 102, Алексеев 1992, 56.

⁸ Tumanyan 2017, 197-198.

նասիրության հիմքում դրված է նաև այն գաղափարը, որ քննարկվող դամբարաններում հաճախ հեծյալ ռազմիկներ են ամփոփվել: Ուստի կիմերական և սկյութական թաղումների համար առանձնացվել են երկու կարևոր բնութագրիչներ ևս՝ ծիու և (կամ) ձիասարքի տեղադրումը դամբարանահում, ինչպես նաև շան զոհաբերությունը: Բացի այդ, որքան հնարավոր է, ամբողջության մեջ է դիտարկվել առարկաների այն հավաքածուն, որը հատուկ էր կիմերա-սկյութական ցեղախմբերի հեծյալ ռազմիկներին (զենք, ձիասարք, աշխատանքի գործիքներ, հանդերձանք, պերճանքի առարկաներ, անձնական գործածության իրեր, խեցանոթներ⁹):

Արդյունքներ և քննարկում

Այստեղ քննարկվում են միայն Հայկական լեռնաշխարհի մ.թ.ա. VIII դարի վերջ – VI դարերով թվագրվող այն դամբարանները, որոնցում ամփոփված **հիմնական** ննջեցյալները **ռազմիկներ** են¹⁰: Այլ խոսքով՝ դրանք պետք է լինեն տղամարդկանց թաղումներ (անհատական կամ խմբային), որոնք որոշ դեպքերում կատարվել են տեղական ծագում չունեցող դամբանային կառույցներում,¹¹ և որոնցում առկա են, ասենք, հուշակոթողների համապատասխան տիպեր, մարդու կամ ձիու զոհաբերություն, իսկ ուղեկցող գույքի կազմում՝ զենք (ակինակ, մարտական քլունգաձև կացին, սկյութական տիպի նետասլաք և այլն) ու զրահ (առնվազն մեկ տեսակ), ձիասարք, տղամարդու աշխատանքի գործիք (կախօղակով սրոցաքար, դանակ, տաշուրագ և այլն) կամ բնութագրող այլ հատկանիշ¹²: Առանձնացնելով կիմերա-սկյութական տիպի թաղումներին բնորոշ հատկանիշները՝ ամենևին չենք բացառում, որ դրանք կարող են սովորական լինել նաև ուրարտական, էթիունյան կամ համաժամանակյա այլ մշակութային փակ

⁹ Թեև շրջանառվում է այն կարծիքը, որ խեցեղենը չի կարելի դիտարկել որպես քուչվոր ցեղերի մշակույթների էական հատկանիշ, քանի որ նրանք մեծ մասամբ օգտվում էին հարևան նստակյաց ժողովուրդների պատրաստած ամանեղենից (Петренко 1983, 46), այնուամենայնիվ, խելամիտ չէր լինի ամբողջովին անտեսել կիմերա-սկյութական հնագիտական համալիրներին բնորոշ խեցանոթների տեսականին: Խեցեղենի բնույթը, ձևը, զարդաբանվածքը և այլ հատկանիշներ կարող են տեղեկատվության կարևոր աղբյուր հանդիսանալ:

¹⁰ Բնականաբար, դրանց մեջ են մտնում նաև զույգ թաղումները, որոնցում առկա են տարասեռ չափահաս ննջեցյալներ:

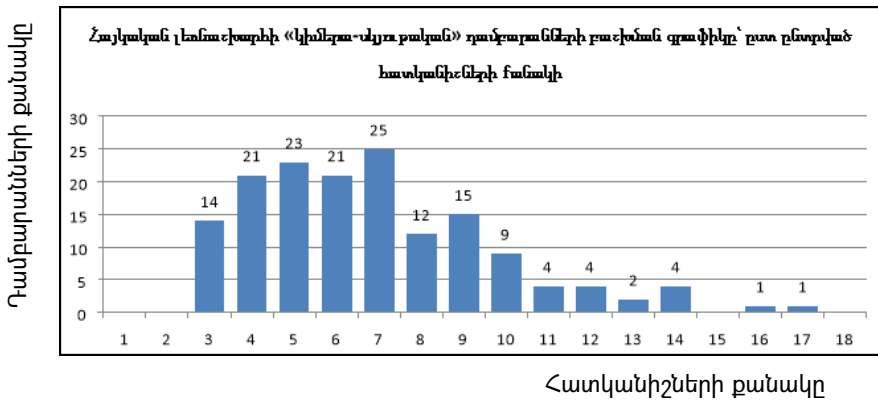
¹¹ Օրինակ, կատակոմբներում կամ ստորգետնյա նեղ ու երկար քարարկղներում:

¹² Մեր կողմից առանձնացված հատկանիշների վերաբերյալ առավել մանրամասն տե՛ս Tumanyan 2010, 189-194, Tumanyan 2016, 30-32, Туманян 2019, 27-29:

համալիրների համար: Ընդհակառակը, կիմերա-սկյութական մշակութային ընդհանրության (հարուստ) թաղումներին հատկանշական է տարբեր մշակույթներին պատկանող արտեֆակտերի խառը համախմբությունը: Դրանցում հաճախ են հանդիպում ուրարտական, էթիոնյան, ասուրական, իրանական, փոյուգական, եգիպտական մշակույթներին պատկանող առարկաներ¹³: Մեր ընտրանքի մեջ են մտնելու միայն այն դամբարանները, որոնցում համատեղ առկա է կիմերա-սկյութական թաղումներին բնորոշ առնվազն երեք հատկանիշ: Իհարկե, ավելացնելով համատեղ հանդիպող հատկանիշների քանակը, կարելի է առավել վստահելի և ճշգրիտ արդյունքներ ակնկալել: Սակայն, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ միասին հանդես եկող հատկանիշների թիվն անընդհատ կարելի է մեծացնել, իսկ մեր հնագիտական տեղեկատվության աղբյուրները հեռու են սպառիչ լինելուց (դրանք երբեմն պարունակում են ընդամենը մեկ-երկու կցկտուր տեղեկություն), կարծում ենք, որ փոխադարձ հանդիպող երեք հատկանիշը բավարար է օպտիմալ համարվելու համար: Այս դեպքում մենք զերծ կմնանք մի խումբ հետաքրքիր համալիրներից հրաժարվելու անհրաժեշտությունից: Թեև վիճակագրական վերլուծությունները պարզ ներկայացնելու նպատակով յուրաքանչյուր հատկանիշի տրվում է միավոր արժեք, ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ դրանք իրականում չեն կարող հավասարաբարժեք լինել: Նույնիսկ բուն սկյութական հատկանիշները, ինչպիսիք են սկյութական մարդակերպ մահարձանները, մեջքի վրա ձգված դիրքով թաղումները, եղջերազավաթները, ակինակները, բոլորատեգերը կամ սկյութական տիպի նետասլաքները, տվյալ փակ համալիրի մշակութային պատկանելության բնորոշման հարցում հավասար «կշիռներ» չեն կարող ունենալ: Օրինակ, որոշակի աստիճաններով օժտված մարդակերպ քարե արձանի կամ մեջքի վրա ձգված դիրքով կմախքի առկայությունը խոսում վկայություն է դամբարանի մշակութային պատկանելության վերաբերյալ, մինչդեռ առանձին սկյութական նետասլաքի հայտնաբերումը դեռ չի նշանակում, որ գործ ունենք հատկապես սկյութական թաղման հետ: Էլ չենք խոսում ջլաղեղով օժտված խողովակակոթառ նիզակի մասին, որը սկյութական զինական համալիրի տարածված բաղադրատարրերից է, սակայն բնորոշիչ/մշակութակազմիչ հատկանիշ չի կարող համարվել:

¹³ Իհարկե, խոսքը վերաբերում է ոչ միայն Հայկական լեռնաշխարհի կիմերա-սկյութական դամբարաններին:

Մեզ հետաքրքրող դամբարանները կամ դամբանադաշտերն առանձնացնելու նպատակով ընտրել ենք կիմերական և սկյութական թաղման ծեսերին բնորոշ 40 հատկանիշ: Դրանց հիման վրա ստացել ենք դամբարանների բաշխվածության գրաֆիկը՝ ըստ «պարունակած» հատկանիշների քանակի:

Դամբարանների բաշխվածության գրաֆիկական պատկերը դիտարկելիս պարզվում է, որ մեկ դամբարանում առկա հատկանիշների առավելագույն քանակը 17 է: Այդքան հատկանիշ ունի միայն մեկ թաղման համալիր՝ Կարճաղբյուրի N 28 դամբարանը: Դա կազմում է քննարկվող դամբարանների ընդհանուր թվի 0,64%-ը: Մեր ընտրության համաձայն՝ նվազագույն հատկանիշների քանակը, որոնց առկայության դեպքում դամբարանը կարելի է համարել կիմերական կամ սկյութական, 3 է: Այդքան հատկանիշներ են գրանցվել 14 դամբարաններում (8,97%): Ըստ որում, հատկանիշների նվազագույն քանակ ունեցող 4 դամբարաններ են գրանցվել միայն մեկ դամբարանադաշտում (Ղրմախսևիսթավի, դամբ. N 11, 24, 38, 108), որտեղից մեր ընտրանքի մեջ է մտել ընդամենը 6 դամբարան: Երեք հատկանիշ ունեցող մնացած դամբարանները պատկանում են տարբեր դամբանադաշտերի: 21 դամբարաններ ունեն 4 հատկանիշ (13,46%), որոնցից երեքը պատկանում են միևնույն դամբանադաշտին (Գետաբեկ N 42, 62, 67), 23-ը՝ 5 հատկանիշ (14,74%), որոնց թվում են Արծվաքարի և Ծովակի երեքական դամբարաններ, 21-ը՝ 6 հատկանիշ (13,46%), որոնց շարքում՝ երկուական դամբարաններ Մուսիերիի, Սիոնի, Խաչենագետի դամբանադաշտերում: Ամենաբազմաքանակ խումբն են կազմում 7 հատ-

կանիշ ունեցող դամբարանները, որոնք 25-ն են (16,03%): Դրանց մեջ ընդգրկված են Շեյթանդաղի դամբանադաշտի ընտրված չորս դամբարաններից երեքը: 8 հատկանիշով օժտված դամբարանները 12-ն են (7,69%), այդ թվում՝ երկուական՝ Խոշտանոցի և Կարճաղբյուրի դամբանադաշտերում: 9 հատկանիշ ունեն 15 դամբարաններ (9,62%), որոնց թվում երկուական՝ Մուսիերիի և Անգեղակոթի դամբանադաշտերում: Այնուհետև գալիս են 10 հատկանիշ (9 դամբ., 5,77%. այդ թվում երկուսը՝ Լոռի բերդում), 11 հատկանիշ (4 դամբ., 2,56%. երկուսը՝ Մինգեչաուրում), 12 հատկանիշ (4 դամբ., 2,56%. երկուսը՝ Աստղաձորում), 13 հատկանիշ (2 դամբ., 1,28%) և 14 հատկանիշ (4 դամբ., 2,56%. այդ թվում երկուսը՝ Նորատուսում) ունեցող դամբարանների խմբերը: 15 հատկանիշ ունեցող դամբարան դեռևս չի գրանցվել: 16 հատկանիշ ունի մեկ դամբարան (0,64%. Կարճաղբյուր N 23): Ինչպես վերև ասվեց, մեկ դամբարան ունի 17 հատկանիշ: Առայժմ 18 կամ ավելի հատկանիշ ունեցող դամբարան չի գրանցվել:

Իրար գումարելով ըստ հատկանիշների քանակի խմբավորված դամբարանների թվի ու համապատասխան հատկանիշների թվաքանակի արտադրյալները և ստացված գումարը (=1070) բաժանելով քննարկվող դամբարանների թվի (156) վրա՝ կստանանք հատկանիշների միջին թվաքանականը՝ 6,86: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր դամբարանում, միջին թվով, առկա է «կիմերա-սկյութական» թաղումները բնորոշող, մեր ընտրած 40 հատկանիշներից ընդամենը 6,86-ը կամ 17,15%-ը: Այսպիսով, Հայկական լեռնաշխարհի կիմերական կամ սկյութական յուրաքանչյուր դամբանային համալիր միջին հաշվով ներկայացված է մոտավորապես 7 հատկանիշով:

Հարկ է հիշել, որ հնագետը հաճախ ստիպված է հետազոտել նախկինում կողոպտված կամ տարբեր պատճառներով խաթարված հնագիտական համալիրները, իսկ երբեմն ուսումնասիրության համար մատչելի է դառնում հնագիտական հավաքածոյի մի մասը միայն կամ նույնիսկ մեկ առանձին իր: Այդպիսի պայմաններում, բնականաբար, համապատասխան հրապարակումներում չեն կարող տեղ գտնել ամբողջական տվյալներ դամբանային կառույցների, թաղման ծիսակարգի կամ զոհաբերությունների վերաբերյալ: Ամեն դեպքում, անկախ այն հանգամանքից, թե նման տեղեկատվական բացերն ունեն իրենց հիմնավորումը, թե ոչ, պեղումների վերաբերյալ որոշ գիտական հրատարակություններում մարդաբանական և կենդանաբանական բնորոշումների բացակայությունը հանգեցնում է տեղեկությունների անլիարժեքության: Հաճախ բացակայում են տվյալները

ննջեցյալի թաղման եղանակի, կմախքի դիրքի, աճյունի հանգչելատեղի և թաղման ծիսակարգի այլ կարևոր բաղադրիչների վերաբերյալ: Մինչդեռ հայտնի է, որ որևէ դամբանային համալիրի պեղումների վերաբերյալ թեկուզ փոքրածավալ հաղորդագրությունը նախ և առաջ տեղեկատվություն է դրանում ամփոփված հանգուցյալ(ներ)ի մասին¹⁴, քանի որ թաղման ծեսում ննջեցյալի աճյունը դիտարկվում է որպես դամբանային համալիրը «կազմակերպող սկիզբ», սրբազան կենտրոն, որն ամբողջականություն է հաղորդում ամբողջ համակարգին¹⁵: Երբեմն, հնագիտական հաղորդումներում տեղ է գտնում «պեղումներով հայտնաբերվել են տարբեր կենդանիների ոսկորներ» արտահայտությունը, որը պիտանի չէ ո՛չ վիճակագրության, ո՛չ հետազա վերլուծության համար:

Եզրակացություններ

Այսպիսով, ընտրված դամբարաններից 13-ի մասին հաղորդագրություններում որևէ տվյալ չկա դամբանային կառույցների, թաղման ծիսակարգի կամ զոհաբերությունների վերաբերյալ: Այսինքն՝ լիովին բացակայում են տեղեկությունները 10 հատկանիշների վերաբերյալ, որոնք ընտրված բոլոր հատկանիշների 25%-ն են: Պատկերն ավելի պարզ կդառնա, եթե հաշվի առնենք մի շարք այլ դամբարանների վերաբերյալ տեղեկատվության կցկտուր բնույթը: Ուստի մեր կազմած գրաֆիկն արտացոլում է լոկ այն պատկերը, որն ստացվում է ձեռք բերված (բազմաթիվ դեպքերում՝ թերի) տվյալների հիման վրա: Կարելի է եզրակացնել, որ դամբանային մի շարք համալիրներ իրականում ունեցել են շատ ավելի մեծ թվով հատկանիշներ, որոնց հավանական վերականգնման խնդիրը դուրս է այս հոդվածի շրջանակներից:

¹⁴ Թումանյան 2007, 138:

¹⁵ Смирнов 1997, 35.

Գրականություն

- Թումանյան Գ. 2007, Թաղման ծիսակարգերը ուշբրոնզեդարյան Հայաստանում, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 1, Երևան, էջ 138-152:
- Թումանյան Գ. 2018, «Կիմերա-սկյութական մշակութային ընդհանրություն» եզրույթը, «Արագածի թիկունքում»: Հնագիտական հետազոտություններ նվիրված Տ. Խաչատրյանի հիշատակին (խմբ. Հ. Ավետիսյան), Երևան, «Գիտություն», էջ 214-217:
- Алексеев А.Ю. 1992, Скифская хроника (Скифы в VII-IV вв. до н.э.: историко-археологический очерк), С.-Петербург, «Петербургкомстат», 206 с.
- Алексеев А.Ю. 2003, Хронография европейской Скифии VII-IV вв. до н.э., С.-Петербург, «Государственный Эрмитаж», 416 с.
- Артамонов М.И. 1947, Вопросы истории скифов в советской науке, Вестник древней истории, N 3, Москва-Ленинград, с. 68-82.
- Артамонов М.И. 1974, Киммерийцы и скифы, Ленинград, изд. Ленинградского университета, 156 с.
- Граков Б.Н. 1971, Скифы, Москва, изд. Московского университета, 168 с.
- Ильинская В.А. 1983, Скифы и Кавказ (тезисы доклада), Археологический сборник Государственного Эрмитажа, вып. 23, Пиотровский Б.Б. (ред.), Ленинград, «Искусство», с. 55-56.
- Петренко В.Г. 1983, Скифская культура на Северном Кавказе, Археологический сборник Государственного Эрмитажа, вып. 23, Пиотровский Б.Б. (ред.), Ленинград, «Искусство», с. 43-48.
- Раевский Д.С. 1985, Модель мира скифской культуры, Москва, «Наука», 256 с.
- Смирнов Ю.А. 1997, Лабиринт: морфология преднамеренного погребения, Москва, «Восточная литература», 279 с.
- Тереножкин А.И. 1976, Киммерийцы, Киев, изд. «Наукова думка», 223 с.
- Туманян Г.С. 2019, К вопросу о датировке погребений железного века Армении, Российская археология, N 3, Москва, с. 26-39.
- Sher Y.A. 1988, On the Sources of the Scythic Animal Style, Arctic Anthropology, vol. 25, No. 2, Wisconsin, p. 47-60.
- Tsetskhladze G. 2011, The Scythians: Three essays, The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the first millennium BC, Tsetskhladze G. (ed.), Leuven-Paris-Walpole, "Peeters", p. 95-139.
- Tumanyan G. 2010, The Cimmerian-Scythian Sepulchres of the Armenian Highland, Aramazd: AJNES, vol. V, No. 2, Yerevan, p. 188-200.
- Tumanyan G. 2016, Cimmerians and Scythians in the Armenian Highland (Archaeological Formulation of the Problem), Journal of Armenian Studies, N 2, Yerevan, p. 26-40.
- Tumanyan G.S. 2017, Cimmerian and Scythian Funerary Rituals in the South Caucasus, Near Eastern Archaeology, vol. 80, No. 3, Chicago, p. 196-201.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՈՆԱՇԽԱՐՀԻ ԿԻՄԵՐԱԿԱՆ ԵՎ ՍՎՅՈՒԹԱԿԱՆ ԴԱՄՔԱՐԱՆՆԵՐԻ ԲԱՇԽՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Գարեգին Թումանյան

Ամփոփում

Վերջին տասնամյակների հնագիտական ուսումնասիրությունների շնորհիվ ստեղծվել են լուրջ նախադրյալներ, որ Հայկական լեռնաշխարհի հուշարձանների համակարգում առանձնացվեն մի շարք դամբանային համալիրներ, որոնց, ամենայն հավանականությամբ, կարելի է համարել կիմերական կամ սկյութական: Առայժմ, մենք ընտրել ենք 67 դամբանադաշտերի 156 դամբարաններ, որոնցից յուրաքանչյուրում առկա են կիմերա-սկյութական մշակութային ընդհանրությանը բնորոշ հատկանիշներ կամ իրեր: Գիտական քննության ընթացքում ուղեկցող գույքի հետ հաշվի են առնվել նաև դամբանային համալիրների կառուցվածքային տարրերի, հուղարկավորման ծիսակարգի և զոհաբերությունների վերաբերյալ տվյալները:

Մեզ հետաքրքրող դամբարաններն առանձնացնելու նպատակով ընտրել ենք կիմերական և սկյութական թաղման ծեսերին բնորոշ 40 հատկանիշ: Դամբանային համալիրների համակողմանի ուսումնասիրության հիման վրա ստացել ենք դրանց բաշխվածության գրաֆիկը՝ ըստ «պարունակած» հատկանիշների քանակի: Մեր ընտրության համաձայն՝ նվազագույն հատկանիշների քանակը, որոնց առկայության դեպքում դամբարանը կարելի է համարել կիմերական կամ սկյութական, 3 է: Այդքան հատկանիշներ են գրանցվել 14 դամբարաններում: Դամբարանների բաշխվածության գրաֆիկական պատկերը դիտարկելիս պարզվում է, որ մեկ դամբարանում առկա հատկանիշների առավելագույն թվաքանակը 17 է: Այդքան հատկանիշ ունի միայն մեկ թաղման համալիր: Հայկական լեռնաշխարհի կիմերական կամ սկյութական յուրաքանչյուր դամբանային համալիր միջին հաշվով ներկայացված է մոտավորապես 7 հատկանիշով: Ընտրված դամբարաններից 13-ին վերաբերող հաղորդագրություններում տվյալներ չկան դամբանային կառույցների, թաղման ծիսակարգի կամ զոհաբերությունների մասին: Այսինքն՝ դրանցում իսպառ բացակայում են տեղեկությունները 10 հատկանիշների վերաբերյալ: Կարելի է եզրակացնել, որ դամբանային մի շարք համալիրներ իրականում ունեցել են շատ ավելի մեծ թվով հատկանիշներ:

Բանալի բառեր՝ բաշխվածություն, հատկանիշ, գրաֆիկ, դամբանա-դաշտ, դամբանային համալիր, հուղարկավորման ծիսակարգ, կիմերա-սկյութական մշակութային ընդհանրություն:

К ВОПРОСУ О РАСПРЕДЕЛЕНИИ КИММЕРИЙСКИХ И СКИФСКИХ ПОГРЕБЕНИЙ АРМЯНСКОГО НАГОРЬЯ

Гарегин Туманян

Резюме

Археологические исследования последних десятилетий создали серьезные предпосылки для того, чтобы в системе памятников Армянского нагорья выделить ряд погребальных комплексов, которые, по всей вероятности, можно считать киммерийскими или скифскими. На сегодняшний день нами выделены 156 погребений из 67 могильников, в каждом из которых присутствуют признаки или предметы, характерные для киммерийско-скифской культурной общности. Помимо сопровождающего инвентаря нами были учтены также данные о конструктивных элементах погребальных комплексов, погребальном ритуале и жертвоприношениях.

Для выделения интересующих нас комплексов были выбраны 40 признаков, характерных для киммерийского и скифского погребальных обрядов. На основе изучения погребальных комплексов был составлен график их распределения в соответствии с числом имеющихся у них признаков. Согласно нашему выбору, минимальное число признаков, при наличии которых погребение можно считать киммерийским или скифским, равно 3-м. Именно такое число признаков было зарегистрировано в 14-и погребениях. При рассмотрении графического изображения распределения погребений выясняется, что максимальное число признаков, наличествующих в одном погребении, равно 17-и. Столько признаков имеет лишь один погребальный комплекс. Каждый киммерийский или скифский комплекс Армянского нагорья представлен в среднем примерно 7-ю признаками. В сообщениях, касающихся 13-и выбранных нами погребений, нет данных о погребальных конструкциях, погребальном ритуале или жертвоприношениях, то есть в них отсутствуют данные о 10-и признаках. Сказан-

ное позволяет заключить, что ряд погребальных комплексов в действительности выделяется большим числом признаков.

Ключевые слова – распределение, признак, график, могильник, погребальный комплекс, погребальный ритуал, киммерийско-скифская культурная общность.

ON THE QUESTION OF DISTRIBUTION OF CIMMERIAN AND SCYTHIAN SEPULCHRES OF THE ARMENIAN HIGHLAND

Garegin Tumanyan

Abstract

As a result of archaeological investigations of recent decades, serious pre-conditions were created to sort out a number of sepulchral complexes within the system of monuments of the Armenian Highland that can be regarded as Cimmerian or Scythian with high level of probability. So far, we have selected 156 sepulchres from 67 burial grounds, each of these having features or items typical for the Cimmerian-Scythian cultural commonality. During the scientific exploration, besides the accompanying inventory, consideration was given also to the data on structural elements of the sepulchral complexes, the funerary ritual and the sacrifices.

For sorting out the complexes relevant to our interests, 40 features typical for the Cimmerian and Scythian funerary rites were selected. As a result of comprehensive exploration of burial complexes, we constructed a graph of their distribution by the number of features they possess. According to our selection, the minimal number of features that should be in place to consider the sepulchre as Cimmerian or Scythian was three. This quantity of features was observed in 14 sepulchres. The graph depicting the distribution of the sepulchres demonstrated that the maximal number of features in a single sepulchre was 17. Only one sepulchral complex had so many features. On average, each Cimmerian or Scythian sepulchral complex of the Armenian Highland was represented by around seven features. In the reports on 13 sepulchres that were selected, there were no any data on the sepulchral structure, funerary ritual or sacrifices, meaning that these reports were lacking any information about 10 features. An inference can be made that in reality, quite a few sepulchral complexes possessed significantly higher number of these features.

Key words – distribution, feature, graph, burial ground, sepulchral complex, funerary ritual, Cimmerian-Scythian cultural commonality.